

Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy w Wilnie

<http://orcid.org/0000-0002-4504-5638>

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ BIBLIOTEKI UNIwersYTETU
STEFANA BATOREGO W WILNIE (1924–1939)

Streszczenie: Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie działało w latach 1924–1939. Inicjatorem jego założenia był rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, profesor Alfons Parczewski. Celem Towarzystwa było śledzenie potrzeb Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz wspieranie jej interesów i rozwoju. W tym celu Towarzystwo dokładało wszelkich starań, by wzbudzić zainteresowanie sprawami biblioteki w jak najszerszych warstwach społeczeństwa, wynajdywało i nabywało dla biblioteki wartościowe druki i rękopisy, wyjednywało i zbierało dary pieniężne na potrzeby biblioteki, wspierało finansowo organizowane w bibliotece wystawy. Na czele Towarzystwa przez cały czas jego istnienia stał bibliofil hrabia Marian Bröel-Plater.

Słowa kluczowe: Wilno – okres międzywojenny, biblioteki wileńskie, towarzystwa wileńskie, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

**The Society for the Friends of the Stefan Batory
University Library in Vilnius (1924–1939)**

Abstract: The Society for the Friends of the Stefan Batory University Library in Vilnius was active during 1924–1939. Initiated and established by the University's Rector, Professor Alfons Parczewski, the Society's purpose was attending to the needs of the Library as well as supporting its interests and development. For this purpose, the Society made every effort to arouse interest in the Library's affairs throughout the broadest range of society. It found and obtained for the Library valuable publications and manuscripts, solicited and collected financial gifts for the Library's needs and organized and supported exhibits inside the Library itself. Count Marian Broel-Plater presided over the Society during all the years of its existence.

Keywords: interwar Vilnius, Vilnius libraries, Vilnius societies, The Society for the Friends of the Stefan Batory University Library in Vilnius

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie dotychczas mało zbadanego Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, które działało w latach 1924–1939. Zadaniem Towarzystwa było śledzenie potrzeb Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz wspieranie jej interesów i rozwoju. Artykuł opracowano na podstawie źródeł archiwalnych, znajdujących się w Państwowym Archiwum Centralnym Litwy oraz w działach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego i Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich. Materiały jednak nie są kompletne. Brakuje danych o składzie osobowym Towarzystwa i sprawozdań z działalności za poszczególne lata. Korzystano także z publikacji w wileńskich gazetach „Kurier Wileński”, „Słowo”, w czasopismach „Przegląd Biblioteczny”, „Nauka Polska” oraz opracowań autorów polskich.

Założenie

Zakończenie I wojny światowej i odzyskanie niepodległości stworzyły sprzyjające warunki dla powstania i rozwoju polskich naukowych, oświatowych i kulturalnych placówek w Wilnie. Natychmiast po zakończeniu wojny, nie zważając na zrujnowanie kraju, walki z bolszewikami i konflikt z Litwą o Wilno i Wileńszczyznę, podjęto starania o odrodzenie Uniwersytetu Wileńskiego. Dekret o otwarciu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie podpisał Józef Piłsudski 28 sierpnia 1919 r. Uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego w odrodzonym uniwersytecie odbyła się 11 października 1919 r.¹

Jednocześnie z innymi pracami nad wskrzeszeniem Uniwersytetu przygotowywano się do otwarcia biblioteki uniwersyteckiej, niezbędnej dla studiów i pracy naukowej. Uchwałą Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego z 27 maja 1919 r. bibliotekę postanowiono rozmieścić w lokalu, w którym za rządów rosyjskich mieściła się Wileńska Biblioteka Publiczna i Muzeum Starożytności. Po przeprowadzonym remoncie pomieszczenia nadawały się do użytku. Zarządanie powstającą biblioteką tymczasowo powierzono Ludwikowi Czarkowskiemu. W dniu 21 czerwca 1919 r. na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego, na którym byli obecni prof. Stanisław Ptaszycy i dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Fryderyk Papèe, powołano specjalną Komisję Biblioteczną w składzie:

¹ A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 1–32.

F. Papèe, S. Ptaszycki, L. Czarkowski, Waclaw Gizbert-Studnicki. Komisja miała czuwać nad urządzeniem biblioteki. Projekt urządzenia biblioteki i kosztorys ogólny przedstawił L. Czarkowski. Nieco później do pracy nad urządzeniem biblioteki zostali włączeni Włodzimierz Piotrowicz, Lucjan Szczuka, Michał Brensztejn oraz Stanisław Sołtys-Kozaryn. Pierwszymi pracownikami Biblioteki Uniwersyteckiej zostali mianowani: dyrektor – prof. S. Ptaszycki, starszy bibliotekarz – L. Czarkowski, młodszy bibliotekarz: M. Brensztejn, S. Sołtys-Kozaryn, pomocnicy bibliotekarza: Józef Mickiewicz, W. Piotrowicz, L. Szczuka, pomocnicy kancelaryjni: Felicja Gerekowa i Zofia Ostrożyńska. Uroczyste otwarcie Biblioteki Uniwersyteckiej odbyło się 20 października 1919 r.²

Latem 1920 r. rozpoczęte prace nad urządzeniem biblioteki zostały przerwane przez inwazję Rosji bolszewickiej. Dopiero wyzwolenie Wilna przez wojsko polskie pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego 9 października 1920 r. umożliwiło ich wznowienie³. Pierwszym zadaniem było dopasowanie biblioteki do potrzeb Uniwersytetu Stefana Batorego. Po bardziej dokładnym obejrzeniu pozostałych zbiorów bibliotecznych okazało się, że mimo wywiezienia przez Rosjan latem 1915 r. najcenniejszych starodruków i rękopisów zawierają one poszczególne bardzo cenne stare druki, interesujące akta i rękopisy, ale prawie zupełnie są pozbawione nowszej literatury ze wszystkich zakresów. Kierownictwo, zarówno biblioteki, jak i uniwersytetu, rozumiało potrzebę uzupełnienia zbiorów najnowszą literaturą naukową i udostępnienia jej pracownikom i studentom uczelni. Żeby ułatwić obsługę czytelników, opróżniono lokal ze zbiorów muzealnych i przekazano je innym zakładom uniwersytetu, urządzono księgozbiór czytelnicy, spolszczono odnalezioną część katalogu systematycznego i katalogowano nowe nabytki⁴.

Pracę biblioteki w dużym stopniu utrudniały częste zmiany kierowników. W latach 1919–1923 dyrektorami biblioteki byli kolejno: S. Ptaszycki, Ludwik Janowski oraz Witold Nowodworski⁵. Od 1 lutego 1924 r. kierownictwo biblioteką objął

² Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. – 11.X.1919 r.): *Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 48–50.

³ A. Łysakowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna (Zarys ogólny)*, [w:] *Biblioteki wileńskie*, red. A. Łysakowski, Wilno 1932, s. 6.

⁴ M. Siedlecki, *Wspomnienia z pierwszych dwu lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 86–87; A. Łysakowski, *op. cit.*, s. 7.

⁵ K. Chodynicki, *Ś. p. prof. Witold Nowodworski*, „Ateneum Wileńskie” 1923, t. 1, nr 3–4, s. 596–601; S. Lisowski, *Ś. p. Stanisław Ptaszycki (Wspomnienie pośmiertne)*, „Słowo” 15.01.1934, nr 13 (3505), s. 2; L. Janowski, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923; A. Wrzosek, *Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego*, Wilno 1923; L. Krakowiecka, *Janowski Ludwik (1878–1921), historyk*

dr Stefan Rygiel. Jedną z pierwszych trosk nowego dyrektora było dostosowanie pomieszczeń biblioteki przy ul. Uniwersyteckiej 5 do ówczesnych potrzeb Uniwersytetu Stefana Batorego. Rozpoczęto prace, mające na celu odnowienie sal, powiększenie lokalu, racjonalne rozmieszczenie zbiorów, urządzenie Czytelni Profesorskiej i Czytelni Czasopism. Jednak największą bolączką było pomnażanie zasobów biblioteki. Dary, bezpłatny egzemplarz obowiązkowy, wymiana nie były wystarczającym źródłem powiększenia zbiorów. Aby je mnożyć planowo i organicznie, trzeba było kupować, a na to nie wystarczało środków budżetowych⁶.

Postanowiono zatem zwrócić się o pomoc do społeczeństwa i założyć Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Z inicjatywą taką wystąpił rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, profesor Alfons Parczewski. W wileńskim dzienniku „Słowo” z dnia 3 kwietnia 1924 r. pisał, że biblioteka uniwersytecka w Wilnie na skutek polityki prowadzonej przez zaborcę rosyjskiego jest pod względem naukowym najuboższa ze wszystkich w Polsce i z tego powodu zawiązanie towarzystwa przyjaciół biblioteki uniwersyteckiej w Wilnie na wzór powstałego niedawno w Krakowie jest wprost palącą koniecznością⁷.

Spółeczeństwo wileńskie odezwało się na apel A. Parczewskiego. W dniu 12 kwietnia 1924 r. w sali posiedzeń Senatu USB odbyło się zebranie organizacyjne Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, na które przybyło około pięćdziesięciu osób. Zebranie zagał prof. A. Parczewski. Wyraził on obecnym podziękowanie za przybycie i mówił o celach i zadaniach Towarzystwa. Następnie przemawiali dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej dr Stefan Rygiel, archiwariusz Wacław Studnicki (Gizbert-Studnicki), dr Witold Węśławski, prof. Kazimierz Błazewicz i inni. Wszyscy wypowiedzieli się za powołaniem do życia Towarzystwa. Po zakończeniu przemówień powołano komisję wykonawczą, do której weszli: prof. A. Parczewski, dr S. Rygiel, ks. prof. Czesław Falkowski, prof. Franciszek Bossowski, Konstanty Bukowski i księgarz Piotr Hniedziewicz. Na zakończenie zebrania Henryk Krygier, dyrektor Wileńskiego Oddziału Księgarni Gebethnera i Wolfa zainicjował składkę na rzecz nowo powstającej placówki. Zebrano i przekazano S. Ryglowi ponad miliard marek polskich⁸.

Po zebraniu członkowie komisji wykonawczej dopracowali wymaganą dokumentację i zadbali o rejestrację Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu

kultury polskiej, profesor Uniw. Wil., [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław i in., 1962–1964, t. 10, s. 569–570.

⁶ A. Łysakowski, *op. cit.*, s. 7–10.

⁷ A. Parczewski, *O pomoc dla Biblioteki Uniwersytetu w Wilnie*, „Słowo” 3.04.1924, nr 77 (494), s. 2.

⁸ K. B., *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie*, „Słowo” 15.04.1924, nr 87 (504), s. 2; S. Rygiel, *Wilno swej bibliotece*, „Słowo” 19/20.04.1924, nr 90 (507), s. 3.

Stefana Batorego w Wilnie. Statut Towarzystwa, podpisany przez Ludwika Stolarzewskiego, Mariana Bröel-Platera, A. Parczewskiego, Zygmunta Nagrodzkiego oraz Stefana Rygla, w dniu 6 czerwca 1924 r. został zatwierdzony przez Delegata Rządu Walerego Romana i wpisany do Rejestru I pod nr 155⁹.

Siedziba Towarzystwa mieściła się w Wilnie w gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej przy ul. Uniwersyteckiej 5. Terenem działalności było miasto Wilno i Ziemia Wileńska¹⁰. W 1925 r. w związku ze zmianą nazwy biblioteki zmieniono również oficjalną nazwę organizacji na Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej Publicznej w Wilnie¹¹.

Członkowie

Członkiem Towarzystwa mogła zostać osoba pełnoletnia, bez różnicy wyznania, płci i zawodu. Statut przewidywał cztery kategorie członkostwa: członków zwyczajnych, wspierających, dożywotnich i honorowych. Członkowie zwyczajni płacili roczną składkę w wysokości 24 zł (na zebraniu walnym 27 maja 1935 r. postanowiono obniżyć składkę roczną dla członków zwyczajnych do 6 zł), dla wspierających – 60 zł. Osoba fizyczna lub prawna, która złożyła jednorazową kwotę co najmniej 300 zł, mogła zostać członkiem dożywotnim, zaś osoba szczególnie zasłużona dla Towarzystwa lub Biblioteki USB – członkiem honorowym¹². Na przykład w 1926 r. na zebraniu walnym członkiem honorowym jednomyślnie wybrano prof. A. Parczewskiego¹³.

Według informacji podanej w piśmie „Nauka Polska” w 1926 r. Towarzystwo miało ogółem 150 członków¹⁴. Niestety nie była sporządzona lub nie zachowała się ich lista. Nie odnaleziono potwierdzenia takiej liczby również w innych źródłach.

⁹ Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów, skrót: VUB, RS), sygn. F. 47-922/1, k. 1-6, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

¹⁰ VUB, RS, sygn. F. 47-922/1, § 2, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy, skrót: LCVA), sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 1, Arkusz ewidencyjny Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki USB w Wilnie.

¹¹ VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 13, Protokół III posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie dn. 9.02.1925 r.

¹² VUB, RS, sygn. F. 47-922/1, k. 1-2, § 7-16, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; § 7-16.

¹³ VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 17-23, Protokół Walnego Zebrania Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej, odbytego w lokalu Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej 6.03.1926 r.

¹⁴ *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie (Uniwersytecka 5, Biblioteka)*, „Nauka Polska” 1927, t. 7, s. 424.

Na podstawie zachowanej dokumentacji udało się ustalić 38 nazwisk osób, które były członkami Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego. Zostawali nimi ludzie różnych zawodów: bibliotekarze, księgarze, wydawcy, przemysłowcy, finansjści, profesorowie USB, lekarze, prawnicy, nauczyciele. Do ich grona należeli także: ks. prałat Adam Sawicki, architekt Tadeusz Rostworowski, muzyk Witold Rudziński, dyrektor Archiwum Państwowego Wacław Gizbert-Studnicki¹⁵.

Członkowie na zebraniu walnym wybierali spośród siebie sześć osób do zarządu i trzech do komisji rewizyjnej. Ponadto do zarządu wchodził z racji urzędu rektor Uniwersytetu Stefana Batorego oraz dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej¹⁶. Pierwsze posiedzenie zarządu pod przewodnictwem prof. A. Parczewskiego odbyło się 7 lipca 1924 r. Na posiedzeniu dokonano podziału funkcji członków zarządu drogą głosowania jak następuje: prezes – bibliofil hrabia M. Bröel-Plater, wiceprezes – prof.

¹⁵ Protokół Walnego Zebrania Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej, odbytego w lokalu Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej 6.03.1926 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-716, wklejka na drugiej stronie okładki Księgi protokołów, Skład Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej; VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 33-34, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 11 maja 1931 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 18, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, 15.05.1931 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 36-37, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 27 maja 1935 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej; VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 37, Protokół V (XVI) posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie w dn. 27.05.1935 r.; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 3, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, Wilno, 23 kwietnia 1936 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 27, Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie za czas od 27.05.1935 do 26.06.1936; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, Spis członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 1936; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 12, Deklaracja [Witolda Rudzińskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 16.07.1936 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 13, Deklaracja [Sergiusza Arsenjew] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 15.03.1936 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 15, Deklaracja [Stanisława Lisowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 16, Deklaracja [Henryka Rzędowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 1.03.1938 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 17, Deklaracja [Henryka Teitelbauma] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 7/04.1938 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 18, Deklaracja [Wacławy Walickiej] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.; VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 19, Deklaracja [Napoleona Baniewicz] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie; S. Rygiel, *Wilno swej bibliotece*, „Słowo” 19/20. 04.1924, nr 90 (507), s. 3; VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 17-23; *Kronika: Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Słowo” 25.04.1931, nr 94 (2602), s. 3.

¹⁶ VUB, RS, sygn. F. 47-922/1, k. 4-6, § 24, 29, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Stanisław Kościalkowski, skarbnik – rejent Jan Klott, sekretarz – P. Hniedziewicz, członkowie: dr W. Węśławski, Z. Nagrodzki, prof. A. Parczewski, dr. S. Rygiel¹⁷. Na walnym zebraniu 6 marca 1926 r. zamiast ustępującego W. Węśławskiego do zarządu wybrano ks. prałata Adama Sawickiego¹⁸. Do komisji rewizyjnej w pierwszych latach działalności Towarzystwa wchodził: Stanisław Rzewuski, Tadeusz Rostworowski, ksiądz prałat A. Sawicki¹⁹.

Działalność

Celem Towarzystwa było śledzenie potrzeb Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz wspieranie jej interesów i rozwoju. Do osiągnięcia powyższego celu Towarzystwo dążyło przez: a) wzbudzanie zainteresowania dla Biblioteki USB w jak najszerszych warstwach społeczeństwa; b) wynajdywanie, wyjednywanie i nabywanie dla biblioteki odpowiednich dla jej celów druków i rękopisów; c) wyjednywanie i zbieranie darów i składek pieniężnych na potrzeby biblioteki; d) podejmowanie przedsięwzięć dla przysporzenia funduszków na cele Biblioteki USB²⁰.

Skuteczna realizacja przewidzianych w statucie zadań w dużej mierze zależała od posiadanych środków. Fundusze Towarzystwa powstawały ze składek członkowskich, darowizn, odsetek od sum przechowywanych w bankach oraz działalności Towarzystwa²¹. W 1924 r. do kasy Towarzystwa wpłynęło 242 zł i 43 grosze oraz 60 dolarów, w 1925 r. – 271 zł i 48 gr oraz 60 dolarów, w 1926 r. – 793 zł i 96 gr, w 1927 r. – 844 zł i 91 gr oraz 18 dolarów, w 1928 r. – 566 zł i 31 gr. Wydatki w 1925 r. wynosiły 133 zł i 48 gr, w 1926 r. – 612 zł i 71 gr oraz 45 dolarów, w 1927 r. – 360 zł i 60 gr, w 1928 r. – 515 zł²². Ponadto na zebraniu organizacyjnym podczas dobrowolnej składki zebrano ponad miliard marek polskich, które po wymianie na złote również wydano na potrzeby Biblioteki Uniwersyteckiej. W sumie w 1924 r. Towa-

¹⁷ VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 10, Protokół I posiedzenia Zarządu dn. 7.07.1924 r.

¹⁸ VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 17-23, Protokół Walnego Zebrania Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej, odbytego w lokalu Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej 6.03.1926 r.

¹⁹ VUB, RS, sygn. F. 47-716, Wklejka na drugiej stronie okładki Księgi protokołów, Skład Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej.

²⁰ VUB, RS, sygn. F. 47-922/1, k. 1, § 4-5, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

²¹ *Ibidem*, k. 2-3, § 17-18.

²² VUB, RS, sygn. F. 47-717/1, k. 1-7, Książka rachunkowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie.

rzystwo mogło przeznaczyć 1000 zł na zakup maszyn dla introligatorni bibliotecznej i 500 zł na zakup dzieł fundamentalnych²³.

Członkowie Towarzystwa przekazywali w darze bibliotece także liczne książki z własnych bibliotek oraz zachęcali do tego innych właścicieli wartościowych księgozbiorów. W niektórych wypadkach pobierano opłatę składek członkowskich w naturze, tj. w postaci książek, rękopisów itp.²⁴. Część książek otrzymanych z darowizn, których nie potrzebowała biblioteka, sprzedawano podczas publicznych licytacji, a otrzymane środki przeznaczano na potrzeby biblioteki²⁵.

Pomyślnie rozwijająca się działalność Towarzystwa załamała się w latach światowego kryzysu gospodarczego. Wielu członków wycofało się z Towarzystwa (w 1929 r. liczyło ono 18 członków, w roku 1930 – 17), zarząd i komisja rewizyjna pracowały w niepełnym składzie, nie odbywały się posiedzenia zarządu i walne zgromadzenia. W kasie Towarzystwa w latach 1929–1930 pozostawało 51 zł i 31 grosze, ponieważ ściąganie składek członkowskich szło nader opornie²⁶. Zaniepokojone takim stanem rzeczy Wileńskie Starostwo Grodzkie 5 maja 1931 r. wystosowało do zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie pismo, wzywając zarząd do powiadomienia Starostwa o stanie organizacji²⁷.

Po otrzymaniu pisma Starostwa Grodzkiego członkowie Towarzystwa 11 maja 1931 r. zwołali walne zebranie. Zebrani członkowie wysłuchali i przyjęli do wiadomości sprawozdanie z działalności zarządu złożone przez prezesa M. Bröel-Platera oraz sprawozdanie kasowe złożone przez skarbnika J. Klotta. Następnie wywiązała się dyskusja o przyszłości Towarzystwa. Wypowiedzieli się M. Bröel-Plater, J. Klott, prof. Aleksander Januszkiewicz, Adam Łysakowski, Henryk Krygier. Po wysłuchaniu opinii zebrani postanowili kontynuować działalność, wybrali nowy zarząd i komisję rewizyjną. Do zarządu zostali wybrani: M. Bröel-Plater – prezes, prof. F. Bossowski – wiceprezes, J. Klott – skarbnik, bibliotekarz Mikołaj Dzikowski – sekretarz, prof. S. Kościałkowski i ks. prałat A. Sawicki – członkowie zarządu. Ponadto z urzędu do zarządu weszli: prof. A. Januszkiewicz, rektor USB oraz A. Łysakowski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej. Do komisji rewizyjnej zostali wybrani: Stanisław Białas,

²³ VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 10, Protokół I posiedzenia Zarządu dn. 7.07.1924 r.; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Nauka Polska” 1927, t. 6, s. 364, t. 7, s. 424.

²⁴ VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 11, Protokół II zwyczajnego posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w dniu 11.08.1924 r.

²⁵ VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 13, Protokół III posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie dn. 9.02.1925 r.

²⁶ VUB, RS, sygn. F. 47–717/1, k. 8–9, Książka rachunkowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, Wilno 1924–1939.

²⁷ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 4, Starostwo Grodzkie Wileńskie do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki USB w Wilnie, Wilno, 5.05.1931.

Tobiasz Bunimowicz i H. Krygier. Wobec tego, że wielu członków od dwóch lat zalegało w opłaceniu składek, postanowiono rozłożyć zaległe opłaty członkowskie w ten sposób, by oprócz bieżącej składki zalegający w opłacie członkowie płacili miesięcznie 1 zł na pokrycie zaległości²⁸.

Pierwszorzędnym zadaniem nowo wybranego zarządu było nawiązanie kontaktów z byłymi i pozyskanie nowych członków oraz zebranie zaległych członkowskich składek, które stanowiły główne źródło dochodów Towarzystwa. Kierownictwo Towarzystwa w celu zainteresowania wileńskiego społeczeństwa jego sprawami zamieszczało w prasie informację o jego celach i zadaniach i zachęcało miejscową inteligencję do zasilenia szeregów przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej²⁹. Na skutek starań zarządu w roku 1931 r. do kasy Towarzystwa ze składek wpłynęło 420 zł, w tym 100 zł od dyrektora T. Bunimowicza. Do 19 kwietnia 1932 r. otrzymano jeszcze 149 zł. Ogółem dochody Towarzystwa w roku sprawozdawczym 1931/1932 wynosiły 620 zł i 31 groszy. Na posiedzeniu zarządu Towarzystwa 19 kwietnia 1932 r. na wniosek M. Bröel-Platera postanowiono przekazać z powyższej sumy 600 zł Bibliotece Uniwersyteckiej na zakup książek. Ponadto wystosowano prośbę do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o zwiększenie dotacji na zakupy książek i inne potrzeby Biblioteki Uniwersyteckiej³⁰.

W latach następnych z powodu przeciągającego się kryzysu gospodarczego Towarzystwo ponownie znalazło się w trudnym położeniu. Jednak mimo piętujących się trudności kontynuowało działalność. W dniu 27 maja 1935 r. zwołano walne zebranie. Zebranie zagałł prezes M. Bröel-Plater, przywołując obecnych do uczczenia pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, wskrzesiciela i opiekuna Wszechnicy Wileńskiej. Zebrani, stojąc, uczcili chwilą głębokiego skupienia pamięć zgasłego wodza. Następnie prezes zakomunikował o stratach, jakie Towarzystwo poniosło w osobach zmarłego długoletniego skarbnika śp. J. Klotta i członków komisji rewizyjnej śp. S. Białasa i H. Krygiera, a także członka honorowego prof. A. Parczewskiego (zmarł 21 kwietnia 1933). Na wniosek prezesa zebrani uczcili ich pamięć chwilą ciszy.

²⁸ VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 33–34, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 11 maja 1931 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 18, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, 15.05.1931 r.; *Kronika: Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Słowo” 25.04.1931, nr 94 (2602), s. 3.

²⁹ *Towarzystwo Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 25.04.1931, nr 94 (2036), s. 3; *T-wo Przyjaciół Uniw. Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Słowo” 25.04.1931, nr 94 (2602), s. 3.

³⁰ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 8, Protokół III posiedzenia Zarządu Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie w dniu 19 kwietnia 1932 r.

Na zebraniu mówiono także o potrzebie zwiększenia liczby członków, ponieważ w Towarzystwie pozostało zaledwie 12 osób (M. Bröel-Plater, F. Bossowski, T. Bunimowicz, M. Dzikowski, Helena Hleb-Koszańska, A. Januszkiewicz, S. Kościałkowski, Maria Kotwiczówna, A. Łysakowski, ks. prałat A. Sawicki, Kazimierz Świątecki, Lucjan Uziębło). Żeby zachować istniejących i przyciągnąć nowych członków, na zebraniu postanowiono zmniejszyć składkę roczną do 6 zł. Wybrano również nowy zarząd i komisję rewizyjną. Do zarządu z wyboru weszli: prezes M. Bröel-Plater, wiceprezes F. Bossowski, sekretarz Helena Hleb-Koszańska, skarbnik Maria Kotwiczówna, członkowie: prof. S. Kościałkowski, ks. prałat A. Sawicki, z urzędu: prof. Witold Staniewicz, rektor USB oraz dr A. Łysakowski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej. Do komisji rewizyjnej wybrano M. Dzikowskiego, T. Bunimowicza i K. Świąteckiego³¹.

Członkowie zarządu w celu rozpropagowania idei Towarzystwa wygłaszali krótkie komunikaty w radiu, rozsyłali do rozmaitych organizacji, redakcji dzienników i poszczególnych osób powielony wypis ze statutu oraz pismo zachęcające do wpisywania się w poczet jego członków³². Jednak liczba ta wzrastała nieznacznie. W 1936 r. członkami Towarzystwa zostali emeryt dr Edward Hofman, nauczycielka gimnazjum Jadwiga Mozołowska, muzyk Witold Rudziński, w 1938 r. – bibliotekarze Sergiusz Arseniew i Stanisław Lisowski, wizytator szkół w stanie spoczynku Henryk Rzędowski, magister prawa Henryk Teitelbaum, emerytka Wacława Walicka oraz lekarz Napoleon Baniewicz³³.

³¹ VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 36-37, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 27 maja 1935 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej; VUB, RS, sygn. F. 47-716, k. 37, Protokół V (XVI) posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie w dn. 27.05.1935 r.; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 3, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, Wilno, 23 kwietnia 1936 r.

³² VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 27, Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie za czas od 27.05.1935 do 26.06.1936.

³³ VUB, RS, sygn. F. 47-712/1, k. 12, Deklaracja [Witolda Rudzińskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 16.07.1936 r.; *ibidem*, k. 13, Deklaracja [Sergiusza Arseniewa] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 15.03.1936 r.; *ibidem*, k. 15, Deklaracja [Stanisława Lisowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.; *ibidem*, k. 16, Deklaracja [Henryka Rzędowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 1.03.1938 r.; *ibidem*, k. 17, Deklaracja [Henryka Teitelbauma] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 7.04.1938 r.; *ibidem*, k. 18, Deklaracja [Wacławy Walickiej] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.; *ibidem*, k. 19, Deklaracja [Napoleona Baniewicza] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

Możliwość pozyskania większej liczby członków ograniczało w niemałym stopniu istnienie innych stowarzyszeń, zrzeszających miłośników książek i przyjaciół bibliotek wileńskich, tj.: Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (działało od 1922 r.), Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich (założone w 1923 r.), Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie (założone w 1926 r.), Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (powstałe w 1936 r.). Zwłaszcza te ostatnie, kierowane przez prezesa księdza kapelana Franciszka Tyczkowskiego w krótkim czasie pozyskało licznych członków (ogółem miało ich 146) i rozwinęło aktywną działalność³⁴.

Z powodu niewielkiej liczby członków i zmniejszonej wysokości składek Towarzystwo nie dysponowało większymi sumami, które mogło przeznaczyć na potrzeby biblioteki. I tak, w 1936 r. budżet Towarzystwa wynosił 202 zł i 11 gr, w 1937 r. – 159 zł i 86 gr, w 1938 r. – 188 zł i 31 gr. W kwietniu 1939 r. w kasie Towarzystwa pozostawało 197 zł i 31 gr³⁵.

Z tych środków pokrywano wydatki bieżące i finansowano organizowane przez Bibliotekę Uniwersytecką i Towarzystwo imprezy. Na przykład, w 1936 r. Towarzystwo przekazało Bibliotece Uniwersyteckiej 154 zł i 85 groszy na urządzenie wystawy *Marszałek Piłsudski a Wilno*³⁶. Wystawę zorganizowano w związku z obchodami pierwszej rocznicy śmierci marszałka. J. Piłsudski zmarł 12 maja 1935 r. w Warszawie. Spełniając wolę zmarłego, 31 maja 1935 r. urnę z jego sercem przywieziono do Wilna i umieszczono tymczasowo w kościele św. Teresy. W rocznicę jego śmierci 12 maja 1936 r. urnę i trumnę ze zwłokami Marii Piłsudskiej z Bilewiczów, matki marszałka, uroczyste złożono w specjalnie wybudowanym mauzoleum na cmentarzu Rossa³⁷. Nagrobek wieńczy płyta granitowa obrobiona i oszlifowana przez Bolesława Sypniewskiego w warszawskim Zakładzie Rzeźbiarsko-Kamieniarskim. Na płycie z czarnego wołyńskiego granitu nie ma ani imienia, ani nazwiska. Jest

³⁴ E. Andrysiak, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1926–1939*, Kalisz 2007; H. Ilgiewicz, *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912–1939) oraz towarzystwa ją popierające*, Toruń 2015, s. 26–57, 235–245.

³⁵ VUB, RS, sygn. F. 47–717/1, k. 13–18, Książka rachunkowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, Wilno 1924–1939; VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 37–38, Protokół VI (XVIII) posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, odbytego w dn. 18.05.1936 r. w gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej o godz. 18.30.

³⁶ VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 27, Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie za czas od 27.05.1935 do 26.06.1936; VUB, RS, sygn. F. 47–717/1, k. 1–18, Książka rachunkowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, Wilno 1924–1939.

³⁷ *Szczegółowy program uroczystości pogrzebowych w Wilnie 11 i 12 maja 1936 r.*, „Kurier Wileński” 10.05.1936, nr 128 (3729), s. 6–7; *Porządek uroczystości w dniu 12-go maja*, „Słowo” 1936, nr 130 (4336), s. 2, 7; *Matka i Serce Syna spoczęły na Rossie*, „Kurier Wileński” 13.05.1936, nr 131 (3732), s. 3–4.

tylko wykuty prosty krzyż, fragment wiersza Juliusza Słowackiego oraz słynny napis „Matka i Serce Syna”³⁸.

Celem wystawy w Bibliotece Uniwersyteckiej, będącej składową częścią uroczystości rocznicowych, było zadokumentowanie i podkreślenie wszystkiego, co łączyło Józefa Piłsudskiego z Wilnem i Ziemią Wileńską. Eksponowano polskie i zagraniczne druki, dokumenty, portrety, popiersia, zdjęcia, pamiątki związane z jego życiem i działalnością. Część ekspонатów pochodziła z własnych zbiorów biblioteki, część wypożyczono z innych bibliotek i od prywatnych posiadaczy pamiątek. Eksponaty w pierwszych gablotach przedstawiały dzieciństwo marszałka oraz jego rodzinę. Następne gabloty zawierały dokumenty i pamiątki z lat szkolnych i studenckich, początków działalności niepodległościowej, procesu w 1887 r. i zesłania na Syberię. W dziale Legionów zwiedzający mogli obejrzeć fotografie, portrety wodzów, odezwy, ulotki, broszury agitacyjne, odznaki, plany operacyjne. Silnie zaakcentowano moment wyzwolenia Wilna w kwietniu 1919 r., ilustrowany fotografiami, akwarelą Ferdynanda Ruszczyca, odznakami pułków biorących udział w akcji bojowej oraz sztandarami tychże pułków. Uwagę przyciągały wystawione w jednej z gablot symboliczne klucze miasta Wilna, wykonane według projektu Ferdynanda Ruszczyca i wręczone Józefowi Piłsudskiemu 19 kwietnia 1919 r. przez delegację mieszkańców miasta. Dalsze gabloty były wypełnione oryginalnymi dokumentami, podkreślającymi historyczny moment wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Eksponowano też fotografie i dokumenty odnoszące się do akcji generała Lucjana Żeligowskiego w 1920 r., kolejnych pobytów marszałka w Wilnie, wreszcie uroczystości pogrzebowych w Warszawie, przewiezienia prochów matki oraz serca marszałka do Wilna. Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się 11 maja 1919 r. w obecności przedstawicieli władz cywilnych i wojskowych, duchowieństwa, profesorów USB z rektorem Witoldem Staniewiczem na czele. Otwarcia wystawy dokonał wojewoda wileński Ludwik Bociański. Wystawa była czynna od 11 maja do 14 czerwca 1936 r. Zwiedziło ją 18 500 osób z Wilna i całej Polski³⁹.

Wystawę zwiedziły i złożyły hojny dar na potrzeby biblioteki również przedstawicielki Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa”. 12 maja 1936 r. po złożeniu urny z sercem marszałka Józefa Piłsudskiego na Rossie honorowa przewodnicząca „Ro-

³⁸ J. Kłos, *Wilno: Przewodnik Krajoznawczy*, wyd. 3 poprawione po zgonie autora, Wilno 1937, s. 290; J. Ciechanowicz, B. Kosman, M. Kosman, *Na wileńskiej Rossie*, Poznań 1990, s. 174–183; J. Surwiło, *Cmentarz Rossa w Wilnie: Wędrówka po nekropolii pamięci narodowej*, Wilno 1992, s. 6–7.

³⁹ *Otwarcie wystawy „Marszałek Józef Piłsudski a Wilno” w Bibliotece Uniwersyteckiej*, „Słowo” 12.05.1936, nr 130 (4336), s. 7; *Wystawa „Marszałek Piłsudski a Wilno”*, „Kurier Wileński” 12.05.1936, nr 123 (3731), s. 2; *Wystawa ku czci Marszałka J. Piłsudskiego*, „Słowo” 26.04.1936, nr 114 (4320), s. 5; J. Biłgorajska, *Wystawa „Marszałek Józef Piłsudski a Wilno w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie (11 V–14 VI)”*, „Przegląd Biblioteczny” 1936, t. 10, s. 234–235.

dziny Wojskowej” Aleksandra Piłsudska w otoczeniu przewodniczącej Zarządu Naczelnego Wandy Norwid-Naugebauerowej, generalnej sekretarki Jadwigi Rym-szewiczowej oraz wiceprzewodniczącej Wandy Orlicz-Dreszerowej wręczyła kwotę w wysokości 51 406 zł i 82 groszy przedstawicielom Uniwersytetu Stefana Batorego jako dar ku uczczeniu pamięci marszałka Józefa Piłsudskiego. Pieniądze miały być przeznaczone na skompletowanie w Bibliotece Uniwersyteckiej zasobów czasopism naukowych, niezbędnych dla pracy badawczej. Komisję przejęcia daru stanowili: rektor USB, prof. Witold Staniewicz, prof. Władysław Jakowicki, prof. Stanisław Hiller i prof. Włodzimierz Mozołowski. Senat USB, doceniając wysoką wartość daru, na posiedzeniu 22 maja 1936 r. wyraził podziękowanie Zarządowi Naczelnemu „Rodziny Wojskowej” i polecił Komisji Bibliotecznej ustalić listę czasopism zagranicznych, jakie miały być zakupione za pieniądze pochodzące z wymienionego daru. W grudniu 1937 r. A. Piłsudska złożyła Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie dodatkowe 2000 zł, przeznaczając je na dopełnienie zasobu czasopism z daru „Rodziny Wojskowej”. Do końca roku 1937 cała kwota została wydana. Wynosiła ona wraz z odsetkami do 31 grudnia 1937 r. – 53 424 zł 36 gr. Za tę sumę zakupiono 61 czasopism w 1765 woluminach, a także oprawiono 1138 woluminów nabytych w stanie zbroszurowanym. Wydawnictwa te opatrzone specjalnym ekslibrisem donacyjnym pomysłu artysty malarza Jerzego Hoppena⁴⁰.

W roku sprawozdawczym 1935/1936, jak podawał „Kurier Wileński”, do Biblioteki Uniwersyteckiej wpłynęło ogółem ok. 11 000 woluminów, 60% nabytków stanowiło pozyskanie egzemplarza obowiązkowego, 17% pochodziło z darowizn, 15% z wymiany i 8% z kupna. Poza tym biblioteka otrzymała w darze księgozbiór ze spuścizny Stanisława Władyczki i przejęła jako depozyt bezterminowy księgozbiór Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego⁴¹.

Jednak Biblioteka Uniwersytecka nie była jedyną, która zabiegała o wsparcie społeczeństwa. To samo czyniły inne biblioteki wileńskie. Zwłaszcza dużą aktywność przejawiały pod tym względem Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich oraz popierające ją towarzystwa (Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich oraz Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich). Uroczystie otwarta 22 czerwca 1935 r. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich starała się nie tylko gromadzić nowe książki i czasopisma, ale także pozyskać brakujące w jej zbiorach dawne druki i materiały rękopiśmienne. Władze Biblioteki Uniwersyteckiej, zainteresowane gromadzeniem tego rodzaju zbiorów, uważały, że Biblioteka

⁴⁰ *Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, oprac. A. Łysakowski, Wilno 1938 (Wydawnictwo Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, nr 13).

⁴¹ *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie w roku 1935/36*, „Kurier Wileński” 23.10.1936, nr 291 (3894), s. 7.

im. Wróblewskich ma zadowolić się drukami nowszymi. Spór wileńskich bibliotek dotarł aż do Ministerstwa WR i OP. Dyrektor Departamentu Nauki i Szkół Wyższych prof. Józef Patkowski pismem z 19 lutego 1928 r. polecił kierownikowi Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich Stefanowi Burhardtowi wyjaśnić nieporozumienia i powiadomić o tym Ministerstwo WR i OP⁴².

Zgodnie z zaleceniem J. Patkowskiego spór bibliotek był rozpatrywany przez Komisję Biblioteczną w Wilnie, jednak nie został rozstrzygnięty, ponieważ kierownictwo Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich nie zgadzało się ograniczać zakresu zdobywania nabytków. Każda biblioteka – pisał S. Burhardt do dyrektora departamentu J. Patkowskiego – ma swoich sympatyków, swoje sfery wpływów, swoje możliwości dotarcia do społeczeństwa, do innych miast, na prowincję, a czasem nawet poza granicę państwa. Są prywatne zbiory, które mogą wpłynąć jako dar tylko do Biblioteki im. Wróblewskich, inne – tylko do Biblioteki Uniwersyteckiej lub tylko do Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a jeszcze inne – do poszczególnych zbiorów mniejszości narodowych lub wyznaniowych po prostu dlatego, że ich właściciele mają zdecydowany sentyment do jednej z tych instytucji⁴³.

Zdaniem S. Burhardta, pozostawiając ofiarodawcom swobodę wyboru instytucji, a bibliotekom dowolność jednania sobie społeczeństwa i dokonywania kupna, więcej się ocali cennych zabytków od zagłady, jaka zawsze grozi, gdy zbiory są rozproszone w prywatnych rękach, a także przyczyni do szybszego udostępnienia tych zabytków ogółowi pracowników naukowych. Reasumując swe dowody, S. Burhardt prosił dyrektora Departamentu, aby nie zawęzić dokładnie przemyślanego zakresu gromadzenia zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich i nie burzyć jej planu, tworzącego ograniczoną całość⁴⁴.

Departament Nauki Ministerstwa WR i OP w celu ostatecznego rozstrzygnięcia sporu wynikłego pomiędzy Biblioteką Państwową im. Wróblewskich a Biblioteką Uniwersytecką polecił zorganizować konferencję, która odbyła się 30 stycznia 1939 r. w Wilnie w lokalu Biblioteki Uniwersyteckiej. W konferencji wzięli udział: dr Józef Grycz, radca Ministerstwa WR i OP, dr Adam Łysakowski i Mikołaj Dzikowski, jako

⁴² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, skrót: LMAVB, RS), sygn. F. 75–15/4, k. 204–205, Ministerstwo WR i OP do kierownictwa Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, dn. 19.02.1939 r.

⁴³ LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/1, k. 12–15, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Dyrektora Departamentu Nauki prof. dr Józefa Patkowskiego, Wilno, dn. 28.02.1938 r.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 13–15.

przedstawiciele Biblioteki Uniwersyteckiej oraz dr Stefan Burhardt i prof. dr Erwin Koschmieder, jako przedstawiciele Biblioteki im. Wróblewskich⁴⁵.

Po długiej dyskusji przyjęto następujące rezolucje: 1) W zakresie gromadzenia zbiorów Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich powinna mieć charakter biblioteki regionalnej w odniesieniu do ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz okręgowej dla województw wileńskiego, białostockiego, nowogródzkiego i poleskiego, a równocześnie charakter biblioteki specjalnej, uwzględniającej piśmiennictwo odnoszące się do państw wschodu Europy (bałtyckich i ZSRR). Nie prowadzi natomiast gromadzenia w innych dziedzinach piśmiennictwa wykraczającego poza wymienione obszary, gdyż spełnia to już Biblioteka Uniwersytecka; 2) Zbiory specjalne (rękopisy, starodruki itp.) gromadzą obie biblioteki, z tym zastrzeżeniem, że Biblioteka Uniwersytecka zbiera przede wszystkim obiekty związane z Uniwersyteciem Wileńskim; 3) Biblioteka Uniwersytecka utrzymuje charakter biblioteki regionalnej (okręgowej), retrospektywnej do roku 1931 włącznie i ma spełniać obowiązki bibliograficzne z tym związane. Dla piśmiennictwa dotyczącego wschodu Europy przyjmuje się granicę roku 1915, który przeobraził polityczne ukształtowanie tego obszaru. Do tego czasu zbiory te uzupełniała Biblioteka Uniwersytecka. A zatem Biblioteka im. Wróblewskich działała jako warsztat naukowy i funkcjonowała jako biblioteka regionalna (okręgowa) od roku 1932, jako ksiąźnica uwzględniająca wschód Europy od roku 1915 (z wyłączeniem działów wykraczających poza zainteresowania Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej)⁴⁶.

Ministerstwo WR i OP po zapoznaniu się z protokołem konferencji w zasadzie zaakceptowało jej postanowienia, jednak nie zdążono wcielić ich w życie, gdyż wybuch II wojny światowej położył kres normalnej pracy zarówno Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, jak i Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie⁴⁷.

Podsumowanie

Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przez stosunkowo niedługi czas swej działalności przyczyniło się znacznie do wzbudzenia zainteresowania społeczeństwa sprawami Biblioteki Uniwersyteckiej,

⁴⁵ LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/1, k. 7, Protokół konferencji w sprawie unormowania współpracy między Biblioteką Państwową im. Wróblewskich w Wilnie a Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie, która się odbyła w dn. 30.01.1939 r. w godz. 10.00–15.00 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 8–11.

⁴⁷ LMAVB, RS, sygn. F. 75–10/3, k. 242–243, Ministerstwo WR i OP do kierownika Biblioteki im. Wróblewskich [Pismo dyrektora Departamentu Józefa Patkowskiego w sprawie zakresu gromadzenia zbiorów], Warszawa, dn. 2.06.1939 r.

wynajdywało i nabywało dla biblioteki wartościowe druki i rękopisy, zbierało dary pieniężne, wspierało finansowo organizowane w bibliotece imprezy. Pomyślnie rozwijająca się działalność Towarzystwa została zahamowana w latach światowego kryzysu gospodarczego, który na przełomie lat 20. i 30. XX wieku ogarnął również Polskę. Osłabione w czasie kryzysu Towarzystwo utraciło wielu członków i nie dysponowało większymi sumami, które mogło przeznaczyć na potrzeby biblioteki. Działalność Towarzystwa w ostatnich latach przedwojennych ograniczała się w zasadzie do finansowego wsparcia organizowanych w Bibliotece Uniwersyteckiej imprez i poszukiwania ofiarodawców.

Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej dzięki wsparciu państwa polskiego, ofiarności społeczeństwa, starań jej pracowników oraz przyjaciół systematycznie wzrastały i w przededniu II wojny światowej liczyły 411 928 tomów druków od XVII w., 254 inkunabuły, 2503 druki XVI w., 13 399 rękopisów, 10 853 jednostki kartografii, 6680 jednostek ikonografii, 1817 nut, 114 muzealiów, 150 442 jednostek zapasu wymiennego, ponadto liczne dokumenty życia społecznego. Korzystali z nich pracownicy USB, młodzież akademicka, a także uczeni z innych polskich i zagranicznych ośrodków naukowych. Służyły one także szerzeniu oświaty i nauki oraz zachowaniu polskiego dziedzictwa kulturowego⁴⁸.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Państwowe Archiwum Centralne Litwy, skrót: LCVA):
LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 1, Arkusz ewidencyjny Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki USB w Wilnie.
LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 18, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, 15.05.1931 r.
LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 3, Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, Wilno, 23.04.1936 r.
LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 4, Starostwo Grodzkie Wileńskie do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki USB w Wilnie, Wilno, 5.05.1931 r.
LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2516, k. 8, Protokół III posiedzenia Zarządu Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie w dniu 19 kwietnia 1932 r.

⁴⁸ *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej: Informator*, red. B. Bieńkowska, oprac. U. Paszkiewicz i in., Poznań 1998, s. 628–629.

- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, skrót: LMAVB, RS):
LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/3, k. 128, Plan rozbudowy księgozbioru Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich.
- LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/1, k. 7, Protokół konferencji w sprawie unormowania współpracy między Biblioteką Państwową im. Wróblewskich w Wilnie a Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie, która się odbyła w dn. 30 stycznia 1939 r. w godz. 10–15 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.
- LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/4, k. 204–205, Ministerstwo WR i OP do kierownictwa Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, dn. 19 lutego 1939 r.
- LMAVB, RS, sygn. F. 75–15/1, k. 12–15, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Dyrektora Departamentu Nauki prof. dra Józefa Patkowskiego, Wilno, dn. 28.02.1938 r.
- Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów, skrót: VUB, RS):
VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 36–37, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 27 maja 1935 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej;
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 37, Protokół V (XVI) posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie w dn. 27.05.1935 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 37–38, Protokół VI (XVII) posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, odbytego w dn. 18.05.1936 r. w gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej o godz. 18.30.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, Wklejka na drugiej stronie okładki Księgi protokołów, Skład Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej.
- VUB, RS, sygn. F. 47–717/1, Książka rachunkowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej i USB w Wilnie, Wilno 1924–1939.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 12, Deklaracja [Witolda Rudzińskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 16.07.1936 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 13, Deklaracja [Sergiusza Arsenjewa] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, dn. 15.03.1936 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 15, Deklaracja [Stanisława Lisowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 16, Deklaracja [Henryka Rzędowskiego] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 1.03.1938 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 17, Deklaracja [Henryka Teitelbauma] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 7.04.1938 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 18, Deklaracja [Wacławy Walickiej] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 15.03.1938 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 19, Deklaracja [Napoleona Baniewiczza] do Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, k. 27, Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie za czas od 27.05.1935 do 26.06.1936.
- VUB, RS, sygn. F. 47–712/1, Spis członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 1936.

- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 10, Protokół I posiedzenia Zarządu dn. 7.07.1924 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 11, Protokół II zwyczajnego posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w dniu 11.08.1924 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 13, Protokół III posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie dn. 9.02.1925 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 17–23, Protokół Walnego Zebrania Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej, odbytego w lokalu Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej 6.03.1926 r.
- VUB, RS, sygn. F. 47–716, k. 33–34, Protokół walnego zebrania członków Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, odbytego dnia 11 maja 1931 r. w gmachu Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej.
- VUB, RS, sygn. F. 47–922/1, k. 1–25, Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Źródła drukowane

Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918 r. –11.X.1919 r.): Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego, [w:] Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. 2: Dziesięciolecie 1919–1929, Wilno 1929, s. 33–58.

Artykuły z prasy

- Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie w roku 1935/36, „Kurier Wileński” 23.10.1936, nr 291 (3894), s. 7.*
- Biłgorajska J., Wystawa „Marszałek Józef Piłsudski a Wilno w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie (11 V–14 VI), „Przegląd Biblioteczny” 1936, t. 10, s. 234–235.*
- K.B., Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, „Słowo” 15.04.1924, nr 87 (504), s. 2.*
- Kronika: Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, „Słowo” 25.04.1931, nr 94 (2602), s. 3.*
- Lisowski S., Ś.p. Stanisław Ptaszycki (Wspomnienie pośmiertne), „Słowo” 15.01.1934, nr 13 (3505), s. 2.*
- Matka i Serce Syna spoczęły na Rossie, „Kurier Wileński” 13.05.1936, nr 131 (3732), s. 3–4.*
- Otwarcie wystawy „Marszałek Józef Piłsudski a Wilno” w Bibliotece Uniwersyteckiej, „Słowo” 12.05.1936, nr 130 (4336), s. 7.*
- Parczewski A., O pomoc dla Biblioteki Uniwersytetu w Wilnie, „Słowo” 3.04.1924, nr 77 (494), s. 2.*
- Porządek uroczystości w dniu 12-go maja, „Słowo” 1936, nr 130 (4336), s. 2, 7.*
- Rygiel S., Wilno swej bibliotece, „Słowo” 19/20.04.1924, nr 90 (507), s. 3.*
- Szczegółowy program uroczystości pogrzebowych w Wilnie 11 i 12 maja 1936 r., „Kurier Wileński” 10.05.1936, nr 128 (3729), s. 6–7.*

- Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Nauka Polska” 1927, t. 6, s. 364, t. 7, s. 424.
- Towarzystwo Przyjaciół Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Kurier Wileński” 25.04.1931, nr 94 (2036), s. 3.
- T-wo Przyjaciół Uniw. Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Słowo” 25.04.1931, nr 94 (2602), s. 3.
- Wystawa „Marszałek Piłsudski a Wilno”*, „Kurier Wileński” 12.05.1936, nr 123 (3731), s. 2.
- Wystawa ku czci Marszałka J. Piłsudskiego*, „Słowo” 26.04.1936, nr 114 (4320), s. 5.

Opracowania

- Andrysiak E., *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1926–1939*, Kalisz 2007.
- Chodyncki K., *Ś.p. prof. Witold Nowodworski*, „Ateneum Wileńskie” 1923, t. 1, nr 3–4, s. 596–601.
- Ciechanowicz J., Kosman B., Kosman M., *Na wileńskiej Rossie*, Poznań 1990.
- Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, oprac. A. Łysakowski, Wilno 1938 (Wydawnictwa Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, nr 13).
- Ilgiewicz H., *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912–1939) oraz towarzystwa ją popierające*, Toruń 2015.
- Janowski L., *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923.
- Kłós J., *Wilno: Przewodnik Krajoznawczy*, wyd. 3 poprawione po zgonie autora, Wilno 1937.
- Krakowiecka L., *Janowski Ludwik (1878–1921), historyk kultury polskiej, profesor Uniw. Wil.*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław i in., 1962–1964, t. 10, s. 569–570.
- Łysakowski A., *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna (Zarys ogólny)*, [w:] *Biblioteki wileńskie*, red. A. Łysakowski, Wilno 1932, s. 6.
- Siedlecki M., *Wspomnienia z pierwszych dwu lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 59–114.
- Surwiło J., *Cmentarz Rossa w Wilnie: Wędrówka po nekropolii pamięci narodowej*, Wilno 1992.
- Wrzosek A., *Działalność naukowa i społeczna Ludwika Janowskiego*, Wilno 1923.
- Wrzosek A., *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 1–32.